

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI

MUBINOV MUHAMMADALI AKOBIROVICH

**“SHARQ MAMLAKATLARI VA O'RTA OSIYO XONLIKLARI
O'RTASIDAGI HAMKORLIK ALOQALARI”**

5A120302-TARIX (yo`nalishlar va mamlakatlar bo`yicha)

Qo`lyozma huquqida

Magistr

Akademik darajasini olish uchun yozilgan

Dissertatsiya asosnomasi

Ilmiy rahbar: t.f.n. dotsent Rahmonov K.J

Buxoro – 2019

MUNDARIJA

Kirish.....	
I. Bob. XVI-XIX asr o`rtalariga qadar Sharq mamlakatlari bilan O`rta Osiyo xonliklarining diplomatik va siyosiy munosabatlari.....	
1.1. Usmoniylar saltanati va O`rta Osiyo xonliklarining o`zaro diplomatik hamda elchilik aloqalari.....	
1.2. Qo`shni davlatlar va O`rta Osiyo xonliklari o`rtasidagi diplomatik va elchilik aloqalari.....	
II. Bob. Sharq mamlakatlari va O`rta Osiyo xonliklarining o`zaro savdo-sotiq aloqalari tarixi.....	
2.1. Xonliklarning savdo-sotig`ida ichki va xalqaro aloqa yo`llari, savdo-sotiqda amal qilgan qoidalar va narx-navo.....	
2.2. Sharq mamlakatlari bilan savdo-sotiqda O`rta Osiyo xonliklaridagi shaharlarning ishtiroki.....	
III. Bob. O`rta Osiyo xonliklari mustamlaka asoratiga tushishi arafasida Sharq dunyosi bilan diplomatik aloqalar.....	
3.1. Xonliklar o`rtasidagi o`zaro munosabatlar va Sharq diplomatiyasiga ta`sir masalalari.....	
3.2. Sharq davlatlari va O`rta Osiyo xonliklarining o`z mustaqilligini saqlab qolish yo`lidagi diplomatiyasi.....	
Xulosa.....	
Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar ro`yxati.....	
Ilovalar.....	

Kirish

Dissertatsiya mavzusining asoslanganligi va dolzarbliigi. O`zbekiston Respublikasi mustaqilligi yillarida o`zbek milliy davlatchiligi tarixi masalalari va uning barcha bosqichlarini manbalar asosida qayta o`rganish borasida katta ilmiy yutuqlar qo`lga kiritildi. O`zbekiston tarixining XVI-XIX asrlar, yani xonliklar hukmronligi davri haqida ilmiy bahs-munozaralar davom etmoqda. Ma'lumki, mustaqil tashqi siyosat har bir davlat milliy mustaqilligining muhim tamoyili hisoblanadi. Shuningdek, 2012 yilda Oliy Majlis tomonidan O`zbekistonning tashqi siyosat konsepsiyasi qabul qilindi. 2018-yilda O`zbekiston Respublikasining Mudofaa doktrinasi ishlab chiqildi. O`rta Osiyo xonliklari tomonidan yuritilgan tashqi siyosat davrida to`plangan tarixiy tajriba va foydalanilgan imkoniyatlar, qoloqlik sabablarini ochib berishda ushbu tanlangan mavzu dolzarblik kasb etadi.

Bugungi kunda O`zbekistonning har tomonlama ravnaq topishi uchun xorij bilan ikki tomonlama va har tomonlama aloqalari muhim ahamiyat kasb etmoqda. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Biz O`zbekiston Respublikasining xorijiy davlatlar, xalqaro tashkilotlar va xalqaro moliya institutlari bilan siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy gumanitar sohalarda tuzilgan shartnoma va kelishuvlarni o`z vaqtida to`liq va sifatli bajarish bo`yicha barcha zaruriy choralarni ko`ramiz"¹ - deb fikr bildirdilar.

O`tmishda bir qator sivilizatsiyalarga asos bo`lgan, jahon tarixida muhim o`rin tutgan O`rta Osiyo mintaqasi XVII-XIX asrlarda taraqqiyot pillapoyalaridan pastlab borganligi, oxir-oqibatda mustaqil diplomatik va savdo-sotiq munosabatlarida bo`lgan xonliklar mustamlaka asoratiga tushib qolganligi sabablarini kengroq anglab yetishda ham mazkur mavzuni o`rganish dolzarb hisoblanadi.

O`rta Osiyo geostrategik jihatdan xalqaro savdo-sotiq yo`llari ustida joylashganligi, bu hudud masalasida mamlakatlar manfaati to`qnashganligi, diniy

¹O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. T.: O`zbekiston; 2018. -B.77.

mazhabchilik, xonliklar o`rtasidagi ziddiyatlar va ularning tashqi siyosatga ta`siri muammolari ushbu magistrlik dissertatsiyasida imkon qadar tahlil qilinadi.

Barqaror taraqqiyot, o`tmishdagi xatolardan to`g`ri xulosa chiqarib, terrorism, diniy ekstrimizm, fanatizm va zo`ravonlikdan xoli bo`lgan erkin huquqiy demokratik davlat barpo etish davr talabi bo`lib qoldi.²

Ushbu magistrlik dissertatsiyasi respublika fan va texnologiyalar rivojlanishining “Demokratik va huquqiy jamiyat, ma’naviy-ma’rifiy, madaniy rivojlanish innovatsion iqtisodiyotni shakllantirish” dasturining ustuvor yo`nalishlariga muvofiq bajarildi. Shuningdek Buxoro davlat universiteti Jahon tarixi kafedrasidagi O`zbekistonning xalqaro aloqalaridagi ishtiroki yirik mavzusi doirasida amalga oshirildi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo`yicha Harakatlar strategiyasi to`g`risida”gi Farmoni, 2017-yil 30-iyundagi PQ-3105 son “O`zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzurida O`zbekistonning eng yangi tarixi bo`yicha Jamoatchilik kengashi faoliyatini tashkil etish to`g`risida”gi Qarori va boshqa me’yoriy hujjatlarda belgilangan vazifalarni bajarishga mazkur dissertatsiya tadqiqoti ma’lum darajada xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. Ushbu magistrlik dissertatsiyasida Sharq mamlakatlari bilan O`rta Osiyo xonliklarining XVI asrdan XIX asr 60-yillariga qadar diplomatik va savdo-sotiq aloqalarini o`rganish asosiy maqsad qilib belgilandi. Yuqoridagi maqsaddan kelib chiqib, tadqiqot oldiga quyidagicha aniq vazifalar qo`yildi:

-O`rta Osiyo xonliklari tashqi siyosatining asosiy yo`nalishlari va tarixiy asoslari haqida fikr yuritish;

-xonliklarning qo`shi davlatlar bo`lgan Eron, Hindiston va Afg`oniston bilan diplomatik aloqalar tarixini tadqiq qilish;

²Mirziyoyev Sh.M. xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –T.:O`zbekiston, 2-kitob, 2018. –B.371.

-O`rta Osiyo xonliklari va Turkiya (Usmoniylar saltanati) munosabatlarni tarixiy-xronologik izchillikda bayon etish;

-xonliklarning o`zaro munosabatlaridagi ziddiyatli jihatlar va tashqi aloqalarga ta'sir masalalarini tahlil qilish;

-Sharq mamlakatlari bilan karvon savdosi rivoji va bu boradagi yutuq hamda muammolarni ochib berish;

-Sharq mamlakatlari hukmdorlari hamda xonliklarning xon va amirlari o`rtasidagi diplomatik yozishmalarga sharh berish;

-Sharq davlatlari va O`rta Osiyo xonliklari o`rtasidagi diplomatik va savdo sotiq aloqalari tarixiy tajribasini umumlashtirish, mavzu yuzasidan taklif va tavsiyalar ishlab chiqish.

**Muammoning o`rganilganlik darajasi.** Sharq mamlakatlari va O`rta Osiyo xonliklari o`rtasidagi aloqalar tarixini o`rganish uchun asos bo`ladigan tadqiqotlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

1. Rossiya imperiyasi mustamlakasi yillarida chop etilgan ishlar.
2. Sovet hokimiyati yillarida e`lon qilingan maqola, risola va tadqiqotlar.
3. Mustaqillik yillarida yozilgan ishlar.
4. Xorijda chop etilgan asarlar.

O`rta Osiyo xonliklarining Rossiya imperiyasi va Sharq mamlakatlari bilan aloqalari tarixi haqida xonliklarga turli davrlarda tashrif buyurgan ayg`oqchi, savdogar va diplomatlar o`z sayohatnomalarida, xotira asarlarida yozib qoldirganlar. Birinchi guruh adabiyotlarga A. Vamberi, N.P. Ignatyev, N.N. Pantusov, D.N. Logofet, S.I. Guminambare³ kabilarning asarlarini kiritish mumkin.

Yuqorida ism-shariflari zikr qilingan mualliflarning diplomatiya, Sharq mamlakatlari bilan savdo-sotiq aloqalari bilan bog`liq qiziqarli ma`lumotlar keltiriladi. Shuningdek, savdo yo`llari, ularning tarmoq va yo`nalishlari, savdo yo`llaridagi shaharlar hayoti, hukumatlarning o`zaro shartnomalari to`g`risida ham

³Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. СПб. Б.4; 1865. -372 стр; Игнатъев Н.П. Миссия в Хиву и Бухару в 1858 году. –СПб: Б.4, 1897. -82стр; Пантусов Н.Н. Торговля и караванные пути в Туркестанском крае. СПб: Б.4. 1876. -517стр; Логофет Д.Н. Бухарское ханство и его современное состояние. –СПб: В. Березовский, 1909. -357стр; Гуминамбаров С.И. Экономический обзор Туркестанского района. Асхабад. Б.4; 1913. -287стр.

dalil va raqamlar mavjud. Qo`qon xonligi aloqalar tarixiga oid 1814-yilda Qo`qonda bo`lgan Filipp Nazarov esdaliklari muhim ahamiyarga ega.

Ikkinchi guruh adabiyotlarga Sovet davrida yaratilgan tadqiqotlar kirib, ular doirasi keng va rang-barang. Ayniqsa, 1950 yillardan keyin Sharq mamlakatlari va O`rta Osiyo xonliklari aloqalari tarixiga oid asarlar yozishga e`tibor kuchaydi. M. Ermatov, H. Ziyoyev, K.A. Antonova, I. Nizomiddinov, U. Rustamov, A. Semyonov, N.A. Xalfin, X. Atoev, G. Agzamova⁴ kabilarning ishlarida mavzuga tegishli bo`lgan ma`lumotlar uchraydi. Sovet hokimiyati yillarida yaratilgan tadqiqotlar kommunistik mafkura va sinfiylik nazariyasi asosida yozilgan bo`lsada ularda ko`plab raqam va dalillar keltirilganki, tadqiqod davomida tanqidiy ravishda foydalanildi.

Uchinchi guruh tadqiqotlar mustaqillik yillarida yozilgan bo`lib, ularda istiqlool mafkurasi va tanqidiy-qiyosiy tahlil metodi orqali asl manbalarga tayanib ish ko`rildi.

Istiqlool yillarida H.Z. Ziyoyev, G. Agzamova, U. Mavlonov, S. Maduanov, M. Shalekenov, F. Ochildiyeu, K.U. Uljaboyev, Sh.A. Hayitov, T.T. Safarov, N. Polvonov, H. Bobobekov⁵, kabilarning tadqiqotlari e`lon qilindiki, ularda Sharq mamlakatlari bilan O`rta Osiyo xonliklarining ko`pgina qirralari ochib berilgan.

⁴Эрматов М. Ўрта Осиё, Россия ва Ҳиндистон халқлари ўртасидаги дўстона алоқалар тарихидан. –Т.: Ўздав нашр, 1959. -64 б; Зияев Ҳ.З. Ўрта Осиё ва Сибирь. –Т.: Фан; 1963. -342 б; Шу муаллиф. Ўрта Осиё ва Волга бўйлари. –Т.: Фан, 1965. -236 б; Шу муаллиф. Ўрта Осиё ва Урал бўйлари. –Т.: Фан; 1973. -175 б; Антонова К.А. Очерки общественных отношений и политического строя Могольской Индии времён Акбара (1556-1605). М.: АНССР; 1952. -190 стр; Низомиддинов И. Ўрта Осиёлик қирқ олим. –Т.: Фан; 1961. 185 б; Шу муаллиф. Из истории среднеазиатских-индийских отношений (IX-XVIII вв.). –Т.: Узбекистан; 1969. -142 стр; Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии. –М.: Наука. 1974. -167 стр; Атоев Х. Политические и торгово-экономические отношения северо-восточного Ирана и России. Ашхабад. Илим. 1989. -271 стр; Рустамов У. К истории изучения экономических, политических и культурных связей между странами Востока. –Т.: 1956. Агзамова Д.А. Среднеазиатские центры торговли в пути связывающие их с Россией. Автореферат дисс. кандидат истр. наук. Ташкент, 1990. -21 стр ва хоказ.

⁵Зияев Р.З. Ўзбекистон мустамлака ва зулм исканжасида. –Т.: Шарқ; 2006. -352 б; Агзамова Д.А. Караванная дорога Тобольск-Бухара в XVII-XVIII. М.: 1992; Шу муаллиф. Волгиско-Каспийский путь в XVI-первой половине XIX вв. М.: Восточная литература, 2003. -154 стр; Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. –Т.: Академия; 2008. -314 б; Мадуанов С. История казахско-узбекских отношений вXVIII-начале XX вв. Туркестан, Туркестанский университет; 1992. -179 стр; Мадуанов С, Шалекенов М. История взаимоотношений народов Туркестана вXVIII-начале XX вв. Туркестан, Турон; 2008. -350 стр; Очиљдиев Ф. Сурхон воҳаси бекликларидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар. –Т.: АБУ МАТБУОТ КОНСАЛТ; 2008. -165 бет; Уљджабоев К.У. Экономическая реформа на железнодорожном транспорте. –Т.: Мехнат; 1959. -304 стр; Ҳайитов Ш.А. Ўзбекистоннинг халқаро муносабатлар тарихидан лавҳалар. –Бухоро.: -1996. -102 бет; Сафаров Т.Т. XIX асрнинг иккинчи ярми-XX асрнинг бошларида Ўрта Осиё савдо йўллари. Бухоро. 2008 йил; Полвонов Н ва б. Қўқон ва Хива хонлиқларининг ўзаро элчилик алоқалари тарихига доир. Андижон. Илмий хабарнома. -2017. Махсус сон. – Б.24-29; Бобобеков Ҳ.А. Қўқон тарихи. –Т.: Фан, 2006. -240 бет.

Tarixchi olim X. G'ulomov tadqiqotlarida O'rta Osiyo xonliklarining XVIII-XIX asrlardagi Rossiya bilan hamkorligi tadqiqot obyekti bo'lsada, o'rganilayotgan mavzuga oid ma'lumotlar uchraydi. Mustaqillik yillarida bir qator nomzodlik dissertatsiyalari⁶ qilindiki, ularda O'rta Osiyo xonliklari tarixi tadqiq qilinsada tashqi aloqalarga oid fikr mulohazalar bildirib o'tiladi.

Magistrlik dissertatsiyasini yozishda xorijda chop etilgan tadqiqotlardan ham foydalanildi. Ayniqsa, turk tilidagi⁷ adabiyotlar bu borada e'tiborga molik. Ularda turk (usmoniy sulton) larning O'rta Osiyo xonliklari bilan ma'naviy, maktubiy, elchilik aloqalari haqida hujjatlar to'plangan.

Dissertatsiyaning manbaviy bazasini mustahkamlashda internet ma'lumotlaridan ham foydalanildi. Adabiyotlar va manbalar tahlili shuni ko'rsatdiki, Sharq mamlakatlari va O'rta Osiyo xonliklari aloqalari tarixi yaxlit holda yaxlit tadqiqot asosida istiqlool yillarida bir butun tadqiqot doirasida o'rganilmagan. Bu esa ushbu mavzuni magistrlik dissertatsiyasi asosida o'rganishga asos bo'ldi.

Tadqiqotning obyekti va predmeti. Sharq mamlakatlari bilan O'rta Osiyo xonliklarining XIX asr ikkinchi yarmiga qadar o'zaro siyosiy, diplomatik va savdo-sotiq munosabatlari mazkur dissertatsiyaning obyekti hisoblanadi. Sharq mamlakatlari va mustaqil O'rta Osiyo xonliklari o'rtasidagi hamkorlik savdo-sotiq aloqalarini manbalar hamda adabiyotlar tahlili orqali ochib berish dissertatsiya predmetini tashkil etadi.

Dissertatsiyaning ilmiy-nazariy yangiligi. Ushbu magistrlik dissertatsiyasida birinchilardan bo'lib Sharq mamlakatlari va O'rta Osiyo xonliklari

⁶Эрназаров Ф.Н. XIX аср охири-XX аср бошларида Хива хонлигидаги маданий ҳаёт. Тарих. Фан ном диссер автореферати. –Тошкент.: -2005. -26 бет; Махмудов Ш.Ю. Система административного управления в Кокандском ханстве. Автореферат диссертации на соиск. кандидат Исторических наук. Ташкент.: -2007. 29 бет; Шодиев Ж.М. Бухоро амирлигининг ташкил топиши ва давлат тузуми. Юридик фан номзоди диссертацияси автореферати. Тошкент. -2008. 25 бет; Абдурасулов У.А. Земельные отношения в Хивинском ханстве во второй половине XVIII-первой четверти XIXвв. Автореферат диссертации на соиск. учен. степень кандидат исторических наук. Ташкент -2008. -31 стр; Сафаров Т.Т. XIXасрнинг иккинчи ярми-XX аср бошларида Ўрта Осиё савдо йўллари. –Тарих фан номзодлиги диссертацияси автореферати. Тошкент -2009. -3 бет.

⁷Kelic R (1999) Osmanli-O'zbek siyasi iliskilari (1530-1555) //Turk kulturu VJI XXX VII. S437. Ankara, SS.52-534. Osmanli belgilerinde MERKEJJASVA TARJ//J. (ingliz, turk, rus tillarida) Ankara 2011. -310 S va b.

o`rtasidagi munosabatlar tarixi kompleks, yaxlit holda o`rganilayotganligi ilmiy-nazariy yangilik hisoblanadi.

Shuningdek, O`rta Osiyo xonliklari bilan Sharq hukmdorlari munosabatlaridagi asosiy yo`nalishlar, manfaatli to`qnashuv va kelishuvlar, diplomatik yozishmalar, diniy-mazhabiy ziddiyatlar masalalari haqida tarixiy-xronologik asosda fikr yuritilganligi ham ishning yangiligini tashkil etadi. Magistrlik dissertatsiyasida keying yillarda chop etilgan manbaviy hujjatlar ilmiy muomalaga olib kirilib, ular asosida yakuniy xulosalar, taklif va mulohazalar ishlab chiqildi. Sharq va O`rta Osiyo savdo-sotig`idagi tovarlarning turlari, narx-navosi, haj ziyorati yo`lidagi hamkorlik aloqalari kabilar haqida fikr yuritilgani ham dissertatsiya yangiligiga kiradi.

Dissertatsiyaning nazariy-metodik asosi. Magistrlik tadqiqotimni yozishda tarixiy izlanishlar olib borishning obyektivlik, tarixiy-xronologik izchillik, analiz va sintez, qiyosiy-tipologik tahlil kabi metod hamda usullaridan foydalanildi. Ishning nazariy-metodologik asosini mustahkamlashda O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev va Birinchi Prezidenti I.A. Karimovning nutq va asarlarida ilgari surilgan g`oya hamda fikrlar dasturulamal bo`ldi. O`zbekistonning yetakchi tarixchilari asarlarida tarixni yangicha tadqiq qilish asosida o`rganishga qaratilgan metodik ko`rsatmalari tadqiqotni nazariy-metodologik jihatdan mustahkamlashga xizmat qildi.

Dissertatsiyaning ilmiy-amaliy ahamiyati. Tadqiqot materiallari va natijalaridan O`zbekistonning xalqaro iqtisodiy, siyosiy, madaniy aloqalari tarixi bo`yicha fundamental asarlar, o`quv, o`quv uslubiy qo`llanmalar tayyorlash imkoniyati bor. Dissertatsiyada to`plangan materiallar asosida muassasa va tashkilotlarda xalqaro aloqalar tizimida O`zbekistonning iqtisodiy va siyosiy mavqeyi, xorij bilan aloqalarining tarixiy tajribasi to`g`risida suhbat, ma`ruzalar tashkil qilish mumkin.

Tadqiqotning joriylanishi. Magistrlik dissertatsiyasi materiallaridan Buxoro davlat universiteti, Tarix va madaniy meros fakulteti Tarix ixtisosligi talabalariga "Diplomatiya va xalqaro munosabatlar tarixi" fanidan amaliy

mashg'ulotlar o'tish jarayonida qo'llanilgan. Taqdim etilgan materiallar asosida Sharq mamlakatlarining O'rta Osiyo xonliklariga munosabati masalalariga oid to'g'arak stol, suhbat, bahs-munozara tadbirlari uyushtirilgan. Ishning asosiy mazmunidan Buxoro shahar 30-son rus tiliga ixtisoslashgan o'rta ta'lim maktabida tarix darslarida o'quvchilarga ma'lumot berib borilgan. Shuningdek, "Usmoniylar saltanati va O'rta Osiyo xonliklari", "O'rta Osiyo va Afg'oniston", "Eron va Buxoro xonligi", "Hindiston va xonliklar diplomatiyasi" mavzularida maktab o'quvchilari ishtirokida viktorina, muloqot, suhbatlar tashkil etilgan. Tadqiqot mavzusi bo'yicha dissertant tomonidan 3ta maqola va 1 ta tezislar chop etilib, Respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy, ilmiy-nazariy anjumanlarda ish abrabatsiyadan o'tgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati hamda ilovalardan iborat. Dissertatsiyaning tadqiqot qismi 80 betni tashkil etadi.

Xulosa

Sharq mamlakatlari va O`rta Osiyo xonliklarining XVI-XIX asr 60-yillariga qadar o`zaro diplomatik siyosiy va iqtisodiy munosabatlari tadqiq qilinarkan, men quyidagi yakuniy xulosalarga keldim:

1. O`rta Osiyo xonliklarga bo`linganidan so`ng, qo`shni davlatlar hisoblangan qozoq juzlari, Afg`oniston, Eron qojarlari bilan diplomatik va savdo-sotiq aloqalarini o`zaro yaxshi qo`shnichilik hamda tengchilik asosida yo`lga qo`yishga uringan. O`zaro aloqalar tizimida elchilar almashinuvi, maktubiy aloqalar o`rnatish, savdo shartnomalari tuzish, “qullar muammosini hal qilish”, “hududiy mojarolarni hal qilish” kabi ko`pdan ko`p masalalar asosiy rol o`ynagan.

2. Sharq mamlakatlari hayotida muhim o`rin tutgan Usmoniylar saltanati (Turkiya) bilan uchala xonlik munosabatlari XVI-XIX asrlarda muntazam davom etib, turk sultonini xalifaning izdoshi sifatida har bir xon undan “hukmdorlik vasiqasi” ni olishga harakat qilgan. Biroq turk sultonlari xonliklar o`rtasida ziddiyat va yagona hukmronlikka davogarlik kuchayib ketishini hisobga olib, xonliklarning ushbu iltimosini javobsiz qoldirgan. Usmoniylar saltanati hududiga XVII-XVIII asrlardan boshlab islom dini targ`ibotchilari, Xoja Bahouddin Naqshband ta`limotini yoyuvchi-ulamolar ko`chib o`tgan. Turkiyaning o`nlab shaharlarida “o`zbeklar tekkesi” vujudga kelib, birgina poytaxt Istanbulda 8 ta “o`zbeklar tekkesi” bor edi. Tekkelar xonliklar bilan Usmoniy davlati o`rtasidagi diplomatik, siyosiy va savdo-sotiq aloqalarini rivojlantirishda ko`prik rolini o`ynagan.

3. Usmoniylar saltanati Sharq musulmonlarining muqaddas shaharlari Makka va Madina haji ziyoratini ta`minlashga o`zini mas`ul deb bilgan. O`rta Osiyo xonliklaridan ming-minglab musulmonlar Istanbul orqali haj ziyoratiga jo`nab ketishgan. Shu tufayli O`rta Osiyo xonliklari sulton huzuriga yuborgan elchilar haj ziyoratiga shart-sharoit yaratib berish bilan bog`liq maktublarni olib borishgan. O`rta Osiyo xonliklari diniy mazhab (sun`iylik) tamoyillaridan kelib chiqib, Usmoniylar saltanatini diniy-siyosiy himoyachi va yaqin ittifoqchi deb

hisoblashgan. Bu ayniqsa, Turkiya-Eron, Buxoro-Eron munosabatlarida yaqqol ko`zga tashlanadi.

4. Hindiston bilan O`rta Osiyo xonliklari ayniqsa, Buxoro xonligining diplomatik va o`zaro savdo-sotiq aloqalari rivojlangan bo`lib, ushbu mamlakatda ajdodi O`zbekistonlik bo`lgan Boburiylar saltanati (1526-1858 yy.) hukmronlik qilardi. Shayboniy (1500-1601) va Ashtarxoniy (1601-1756) hukmdorlar davrida diplomatik va iqtisodiy aloqalar qizg`in bo`lgan. Afg`oniston davlati 1747 yilda tarix sahnasida paydo bo`lgandan so`ng Buxoro amirligi bilan munosabatlarda hududiy mojarolar kelib chiqqan. Afg`on bekliklari hududini amirlik hisobiga kengaytirish siyosati ziddiyatni kuchaytirgan.

5. Sharq mamlakatlari diplomatiyasida G`arb davlatlari ham ishtirok etib, Rossiya, Angliya, Fransiya kabi davlatlar o`zlarining ayg`oqchi va sayyohlarini kuzatuv (razvedka) maqsadida xonliklar hududiga XVII-XVIII asrlardan yuborishgandi. XVI-XIX asrlar davrida xonliklarga 200 ta yevropalik ajnabiylar tashrif buyurganlar. Ular maqsadi xonliklar bilan savdo-sotiq o`rnatish, ular haqida imkon qadar ko`proq ma`lumot to`plash, bozorlarni kengaytirish edi.

6. Xonliklar bilan Sharq mamlakatlari o`rtasida an`anviy savdo yo`llaridan foydalanib, karvon savdosi davom etib turgan. Hindiston savdosida XVIII asrdan boshlab mahalliy xalq vakillari "savdo ayg`oqchisi" sifatida inglizlar tarafidan qatnashishgan. Buxoro, Xiva, Qo`qon shaharlarida hind, afg`on, qashg`ar (Xitoy) savdogarlari yashaydigan maxsus kvartallari bo`lgan. Ozarbayjon va eronliklarning ham savdogarlari xonliklarda o`z do`konlariga ega bo`lishgan.

7. O`zaro savdo-sotiq aloqalarida tovar import qilish va eksport qilish operatsiyalari karvonboshilar orqali amalga oshirilgan. Savdogarlar uchun har bir shahar chetida karvonsaroy va bozorlar qurilgan. Savdo-sotiq aloqalarida boj olish tartibi 2.5, 5, 10-15 ba`zi paytlarda 20-25 foizni tashkil etgan. Eng kam boj musulmon savdogarlardan olinib, 2.5 foizdan 5 foizgacha miqdorda edi.

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib quyidagi taklif va tavsiyalarni berishni o`rinli deb topdim.

- Sharq mamlakatlari va O`rta Osiyo xonliklarining XVI-XIX asrlardagi munosabatlar tarixini yorituvchi manbalarni to`plab, ko`p tomlik hujjatlar to`plam sifatida chop ettirish maqsadga muvofiq. Bu istiqbolda ushbu mavzuda ilmiy izlanish olib borayotgan ilmiy izlanuvchilarga qulaylik tug`dirardi.
- O`rta Osiyo xonliklari va Sharq dunyosi aloqalari tarixiga oid monografik tadqiqot chop etilsa foydadan xoli bo`lmasdi.
- O`zbekistonning xalqaro munosabatlar tarixi bilan bog`liq tadqiqotlarni internet saytiga joylashtirish zarur.
- Istiqbolda “Usmoniylar saltanati va Buxoro xonligi”, “Qo`qon va Xiva xonligining Sharq bilan aloqalari tarixi” muammolariga bag`ishlab mustaqil tadqiqotlar, risola, kitoblar yaratishga e`tibor qaratilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati.

Prezident Sh.M.Mirziyoyevning chop etilgan asarlari:

1. Mirziyoyev Sh.Sh. Erkin va farovon, demokratik O`zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: “O`zbekiston”, NMIU 2016. -56 bet.
2. Mirziyoyev Sh.Sh. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining qoidasi bo`lishi kerak. –T.: O`zbekiston, 2017. 103 bet.
3. Mirziyoyev Sh.Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. –T.: “O`zbekiston”, NMIU; 2018. -508 bet. (2-kitob)
4. O`zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. –T.: “O`zbekiston”, NMIU; 2018. -80 bet.
5. O`zbekiston Respublikasining Farmoni: O`zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo`yicha 2017-2021-yillarga mo`ljallangan Harakatlar strategiyasi to`g`risida/Rasmiy nashr//O`zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. –T.: Adolat 2017. -263 bet.
6. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 24-maydagi “Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ`ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida”gi 2995-sonli Qarori. O`zbekiston Respublikasi Qonun hujatlari to`plami. –T.: 2017 yil 29-may. 21-son 389-modda.

Umumiyadabiyotlar

1. Агзамова Г.А. О караванных путях из Хивы и Оренбург //ОНУ. –Т.: 1991. - №12. –С.43-46.
2. Агзамова Г.А. Караванная дорога Тобольск-Бухара в XVII-XVIII веков//Россия и Восток: проблемы взаимодействия. –М; 1992. –С.6-9.
3. Агзамова Г.А. Волжско-Каспийский путь в XVI – первой половине XIX вв. //Россия и тюркский мир. –М. Восточная литература; 2003. –С.139-154.

4. Avaz Muhammad Attor. Tarixi jahonnomayi//Sharq yulduzi. -1991. №8. – B.124-125.
5. Alimova R.R. Markaziy Osiyoxalqlaritarixiso`nggio`rtaasrlarda O`rta Osiyoxonliklarining tashqiqtisodiy aloqalari. T.: 2006. –B.19-20.
6. Alektorov A. Торговые пути в Средней Азии//Оренбургский листок., 1891, 17 февраля.
7. Анке фон Кюгеллен. Легитимация среднеазиатской династии мангитов в произведениях их историков (XVIII-XIX вв.). –Алматы, Дрейк пресс. 2004.
8. Bahronov B.B. Buxoro xonligining Rossiya va Eron davlatlari bilan diplomatik aloqalarida asir-qullar masalasi (XVIII-XIX asrlar)/ "Buxoro tarixi masalalari (Eng qadimgi zamonlardan hozirgacha)". Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Buxoro. 2017-yil 15 dekabr. II. –B.167-169.
9. Бабаджанов Б.М. Кокандское ханство: власть, политика, религия. –Токио-Ташкент, 2010.
10. Bobobekov H. Qo`qon tarixi. T.: Fan; 1996. -240b.
11. Бухара//Туркестанский сборник. Том 30. 1870. –Стр.120-122;
12. Buxorotariximasalalari (Engqadimgizamonlardanhozirgacha). Respublikailmiy-nazariyanjumanmateriallari. – Buxoro -2016. –B.56.
13. Борнс А., Путешествие в Бухару, Москва 1845, Ч, 1, Стр, 133.
14. Hayitov Sh.A. Quyosh yo`llarida qadim karvonlar. Buxoro – 1994. –B.7.
15. Haitov Sh.A. Usmonxo`ja Po`latxo`jayev milliy istiqlol kurashchisi. Buxoro: "Buxoro" nashriyoti; 2007. -B.48.
16. Hayitov Sh.A. Rossiya imperiyasi bosqini arafasida Buxoro amirligi va O`rta Osiyo xonliklarining diplomatiyasi/"Buxoro tarixi masalalari (Eng qadimgi zamonlardan hozirgacha)". Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. Buxoro. 2017-yil 15 dekabr. II. –B.3-6.
17. Hayitov Sh.A, Aymatova Z.G. Markaziy Osiyo musulmonlarining muborak haj safari. Tarixvabugun. –Buxoro: "Buxoronashriyoti"; 2014. –B.42.
18. История Центральной Азии в Османских документах. Том I. (Политические и дипломатические отношения). –Самарканд. 2011. –Стр.7-8.
19. Искандаров Б.И. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX века. -Душанбе, 1967; 32. История Ирана. М., 1977.
20. Искандаров Б.И. Из истории Бухарского эмирата. -М., 1958;
21. Karimova M.F, Hayitov Sh.Sh. XVII – XIX asr boshlarida O`rta Osiyo shaharlarining xalqaro savdo-sotiqdagi ishtiroki/"Tarixiy xotira – ma`naviyat asosi" mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro – "Buxoro nashriyoti", 2010. –B.57-58.
22. Кокан//Туркестанский сборник. Том 30. 1870. –Стр.142.
23. Masharipova G., Bekchanov S., Jumaniyozov Sh. XVI-XIX asrlarda Xiva-Rossiyamunosabatlari/Xonliktarixining ba`zimuammolari (maqolalarto`plami). – Urganch: 2004. –B.28.
24. Madrahimov Z.Sh. Qo`qon xonligi va Buxoro amirligi o`rtasidagi savdo yo`llari va ularda yuz bergan o`zgarishlar (XIX asrning 50-70-yillari)/"XIX asr

- oxiri – XX asr boshlarida Buxoro” Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. 2016-yil 4-5-aprel. Buxoro -2016. –B.38-40.
25. Мавлонов Ў.М. Марказий Осиёнинг қадимги йўллари: шаклланиш ва ривожланиш босқичлари. –Т.: Академия; 2008. -314 б;
26. Мавлонов Ў.М. Маданий алоқалар ва савдо йўллари. –Т.: Академия, 2004. -120б.
27. Мадуанов С. История казахско-узбекских отношений вXVIII-начале XX вв. Туркестан, Туркестанский университет; 1992. -179 стр;
28. Мадуанов С, Шалекенов М. История взаимоотношений народов Туркестана вXVIII-начале XX вв. Туркестан, Турон; 2008. -350 стр;
29. Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. –Москва. 1975. – Стр.108.
30. Mehmet Saroy. Rus ishğ`ali devrinda Osmanli devletining Turkistan hanliklari orasindagi siyasi munasebetler (1775-1875). Istanbul, 1994. –S.101-105.
31. Mehmet Saray. Milli Mucadele Yillerinde Buhara Cumhuriyetinin Turkiye Yardimi. Turkistanda Yenilik Harekeyleri Ihtileler. 1900-1924. Hearlem; 2001. S.68.
32. Mirzo Olim Mahdum hoji. Tarixi Turkiston. –Т.: Yangi asr avlodi, 2008.
33. Mirzaqulov B.T. Xiva – Buxoro munosabatlarida qorakul/”Tarixiy xotira – ma’naviyat asosi” mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – Buxoro –“Buxoro nashriyoti”, 2012. –B.48-50.
34. MuhammadRizoErniyozbiyo`g`liOgahiy. Riyozud-davla. Vjild. –Т., 1978.
35. MuhammadRizoErniyozbiyo`g`liOgahiy. Zubdatu-t-tavorix: tarixlar sarasi. – Т.: O`zbekiston, 2009. -137 b.
36. Muhammad Rizo Erniyozbiy o`g`li Ogahiy. Shohidu-l-iqbol (Iqbol shahodati). –Т.: Muharrir, 2009.
37. НизамутдиновИ. ИзисторииСреднеазиатско-индийскихотношений (IX-XVIIIвв). –Т.: Узбекистан; 1969. –С.133.
38. НебольсинП.И. ОчеркиторговлиРоссиисоСреднейАзией. –СПб. 1856. – Стр.176.
39. Небольсин П.И., Очерки торговли России со Средней Азией//Записки Императорского Русского географического общества, Книга X, Стр. 370-371.
40. Очильдиев Ф. Сурхон воҳаси бекликларидаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришлар. –Т.: АБУ МАТБУОТ КОНСАЛТ; 2008. -168 бет;
41. О путяхъ сообщения//Проектъ устава товарищества для развития торговли Среднею Азию. Сост. С. Хрулев. –СПб. 1863. –Стр.18.
42. О торговле Бухарии (из путешествия барона Мейендорфа Е.К в Бухарию), «Московский телеграф», ч. XI. М., 1826, Стр.169.
43. Polvonov. Н.Т; PolvonovJ.N; PolvonovJ.A. Qo`qonvaXivaxonliklariningo`zaroelchilikaloqalaritarixigadoir (XIXasr) ANDU. JLMJVXABARNOMA. 2017/maxsusson. –B.21-24.
44. Путешествие в Среднюю Азию Николая Муравьева (1819-1820)//История Узбекистана в источниках. –Т., 1988. –Стр.175.
45. Qosimov B. Ikki qit’ani tutashtiruvchi mamlakat//Xalq so`zi; 1993-yil 5-aprel

46. Qilichev F. N. Zamsovning “1858-yilda polkovnik Ignatyevning Xiva va Buxoro elchiligi” asari muhim tarixiy manba/”Tarixiy xotira – ma’naviyat asosi” mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro –“Buxoro nashriyoti”, 2013. –B.110-111.
47. Rajabova M.O. XIX asrda Buxoro amirligining qo`shni davlatlar bilan savdo va diplomatik aloqalari (A.F. Negri ekspeditsiyasi ma’lumotlari asosida)/”XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro” Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. 2016-yil 4-5-aprel. Buxoro -2016. –B.55-57.
48. Sadullayev V. XVI – XIX asrlarda Xiva xonligining xorij bilan savdo-sotiq aloqalari/”Tarixiy xotira – ma’naviyat asosi” mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro –“Buxoro nashriyoti”, 2013. –B.77-78.
49. Safarov T., Shodiyev G`. Qo`qon xonligi va Xitoy o`rtasidagi savdo aloqalarida Qashqarning tutgan o`rni/Tarixiy xotira-ma’naviyat asosi: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Buxoro -2012. –B.55.
50. Safarov T.T. O`rta Osiyo xonliklarining o`zaro savdo aloqalarida karvon yo`llarining o`rni (XIX asrning ikkinchi yarmi)/”Tarixiy xotira – ma’naviyat asosi” mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro –“Buxoro nashriyoti”, 2012. –B.77-79.
51. Safarov T.T. Qo`qon xonligi va Xitoy o`rtasidagi savdo aloqalarida Qashqarning tutgan o`rni (XIX asrning ikkinchi yarmi)./”Tarixiy xotira – ma’naviyat asosi” mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. – Buxoro –“Buxoro nashriyoti”, 2012. –B.55-57.
52. Сафаров Т.Т. XIX асрнинг иккинчи ярми-XX асрнинг бoshларида Ўрта Осиё савдо йўллари. Бухоро. 2008 йил;
53. Сафаров Т.Т. XIXасрнинг иккинчи ярми-XX аср бoshларида Ўрта Осиё савдо йўллари. –Тарих фан номзодлиги диссертацияси автореферати. Тошкент -2009. -3 бет.
56. Сафаров Т.Т. Россия ва Ўрта Осиё савдосида Каспий-Волга (IX-XIXаср)//Бухоро Давлат Университети илмий ахбороти. -2007. -№3. –Б.15-18.
57. Сафаров Т.Т. Амударёда кемачилик ва юк ташиш//Жамият ва бoshқарув. 2008. -№2. –Б.117-119.
58. Sodiqov H. Tarixning chigal so`qmoqlari/”Vatan” gazetasi, 1994. №28.
59. Семенов А.А. По границам Бухары и Афганистана (Путевые очерки 1898 года). -Исторический вестник, 1902, т. 88.
60. Тохир Қахҳор. Ҳур Туркистон учун. –Т.: Чўлпон, 1992. -112б.
61. То`xtiyev I. Tangalar tilga kirganda. –Т.: Fan; 1989. –B.40.
62. Ульджабоев К.У. Экономическая реформа на железнодорожном транспорте. –Т.: Мехнат; 1959. -304 стр;
63. Vamberi H. Buxoro yoxud Movarounnahr tarixi.Т.:Adabiyot va san’at nashriyoti; 1990. -96 b.
64. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. СПб. Б.4; 1865. -372 стр;
65. Хаников Н.В. Описание Бухарского ханства. СПб., 1843, -Стр.77.
66. Xorazm safari kundaliklari (Nosiriddinshoh va Muhammad Aminxon o`rtasidagi diplomatik aloqalar tarixidan). –Т.: “Yangi asr avlodi”. -2009. –B.56.

67. Xo`jayeva Sh. Buxoro amirligi va Hindiston: savdo-iqtisodiy aloqalarga oid ma'lumotlar/"Tarixiy xotira – ma'naviyat asosi" mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro –"Buxoro nashriyoti", 2008. –B.137-140.
68. Xudoyberdiyev J. Pyotr I ning maxfiy vasiyatnomasi va uning topilish tarixi haqida/ "Tarixiy xotira – ma'naviyat asosi" mavzuida Respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari. –Buxoro –"Buxoro nashriyoti", 2011. –B.79-81.
69. Xudoyberganov K. Xiva xonlari tarixidan. –Urganch, 2008.
70. Ziyayev H.Z. Sibirdagi o`zbeklar. –T.: Fan. 1963. –B.16.
71. Зияев Х.З. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши курашлар (XVII-XX аср бошлари). –Т.: Шарқ, 1998. -480б.
72. O`zbek diplomatiyasi tarixidan. –T.: 2003.
73. Conolly, A. Journey to the North of India overland from England through Russia, Persia and Afghanistan Text. / A. Conolly. London: Richard Bentley, 1838. Vol. 1.

Internet saytlari

74. <http://www.dissercat.com/content/diplomaticheskie-i-torgovo-ekonomicheskies-vzaimootnosheniya-srednei-azii-i-irana-v-xix-v#ixzz5jFQGW4sX>
75. <https://www.dissercat.com/content/diplomaticheskie-i-torgovo-konomicheskies-vzaimootnosheniya-srednei-azii-i-irana-v-xix-v>
76. <https://www.dissercat.com/content/vzaimootnosheniya-osmanskoi-imperii-i-gosudarstv-tsentralnoi-azii-v-seredine-xix-nachale-xx->
77. <https://pandia.ru/text/78/038/5927.php>
78. <http://jurnal.org/articles/2014/hist20.html>
79. Webofscience. Афторефераты некоторые и научные статьи историков проанализированы.